

4. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 219 с.
5. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в языке // Структуры представления знаний в языке. – М.: Наука, 1994. – С. 5 – 31.
6. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Наука, 1975. – 423 с.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – С. 121.
8. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. – К.: Институт социологии НАН Украины, 1996. – С. 16 – 17.

УДК 811.161.2'373.7:37.035.6

Г.А. Каптур

Волинський державний
університет імені Лесі Українки
(м. Луцьк)

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕНТАЛІТЕТУ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті досліджено специфіку вияву національного менталітету в семантиці фразеологічних одиниць шляхом аналізу культурно-національної семантики фразеологізмів; опису культурних конотацій та співвіднесення їх із концептуальним змістом фразеологізму як мовного знака, що відтворює їх у процесі вживання і тим самим несе відомості про сукупну ідентичність культурно-мовної самосвідомості як частини загальнокультурного менталітету українців. Запропоновано систему роботи над українською фразеологією в початковій школі.

In the article the specificity of demonstration of national mentality in semantics of phraseological units is investigated, by means of analysis of cultural and national semantics phraseologisms and by description of cultural connotations and correlation with meaning of a phraseologism as a language unit that reproduces them in communication the process that, bearing information about the combined identity of cultural - language self-consciousness as a part of national cultural mentality of the Ukrainians. The system suggested contributes to enriching pupils' speech with phraseology and national mentality formation.

Актуальність дослідження визначається увагою до проблем національного самоусвідомлення і самовираження, співвідношення мови і духовної культури, потребою пошуків нових підходів до вивчення фразеологізмів як скарбниці спектра національних конотацій, а також специфікою відображення у фразеології національного менталітету, що становить одну з малодосліджених проблем українського мовознавства. Завдання осягнення культурного самоусвідомлення через мовні засоби відображення концептів культури є актуальним для лінгвокультурологічного

аналізу фразеологізмів та мовних знаків інших типів [5; 7; 8; 9].

У мовознавстві, культурології та філософії мови загально визнаною є думка про те, що фразеологічний склад є найбільш прозорим для втілюваних лінгвістичними засобами концептів „мови” етнокультури, оскільки в образній основі фразеологізмів відбиваються характерологічні ознаки світобачення, які є складовою частиною поняття “менталітет” [7].

Складові цієї проблеми розроблялися представниками різних наукових напрямів – філософського (В. Буяшенко, В. Капелюшний, Ф. Кессиди), етнокультурного (Л. Гумільов, М. Костомаров, В. Крисько, І. Огієнко), психологічного (В. фон Гумбольдт, А. Воробйов, А. Маркова). Не менш важливим є лінгвістичний аспект вивчення вияву рис менталітету в мовному знакові (праці П. Кононенка, Л. Мацько, В. Мокієнка, О. Почепцова).

Визначення поняття „ментальність” фіксується спеціальними словниками, де подається етимологія слова і його смислове наповнення. Причому тлумачення хоч і збігаються в основному, але є здебільшого дискусійними. У науковій літературі одночасно функціонують два терміни „ментальність” і „менталітет”, які найчастіше ототожнюються за кореневою основою, хоч деяка поняттєва розбіжність визначень існує [3]. Одним із атрибутів менталітету є ідентичність, зумовлена серед його носіїв спільністю соціальних умов, у яких формується свідомість. Ідентичність виявляється у здатності людей наділяти однаковими значеннями одні й ті самі явища об’єктивного і суб’єктивного світу, тобто тотожним чином їх свідомо інтерпретувати і виражати одними й тими ж символами. Менталітет – це склад розуму, спосіб думання, світосприйняття будь-якої окремої людини як представника певної спільноти. У спеціальних дослідженнях терміни „ментальність” і „менталітет” чітко не розмежовуються. Ми користуватимемося терміном „менталітет”.

Наукові розробки проблеми менталітету у філософському та культурологічному напрямках часто містять зв’язки з мовними особливостями, оскільки мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й фіксує духовні надбання народу. На жаль, у наукових розвідках дослідження виявів менталітету на мовному рівні не зроблено. До сьогодні мовознавці лише побіжно висвітлювали й питання національної своєрідності мовного самовираження, тому постає потреба у ґрунтовному опрацюванні вираження ознак українського менталітету лінгвістичними засобами, серед яких наголошуємо на фразеологічних одиницях.

Мета статті – на основі генези української фразеологічної системи, складовою частиною якої є український менталітет, запропонувати систему завдань із фразеології в початковій школі.

У сфері фразеології найбільш яскраво виражається національний спосіб світосприйняття. Національний світ – це єдиний космос, у якому злиті людина та історичне природне оточення, яке впливає на соціальну психологію етносу, формує національний характер та визначає спрямованість його практичної діяльності [1].

Вивчення семантики і внутрішньої форми фразеологічної одиниці дозволить через усвідомлення смислових і питомих орієнтацій, зафіксованих у них, установити особливості світобачення українського народу і реконструювати культурно-мовні архетипи, які розуміються як: культурні першообрази, уявлення-символи про людину, її місце у світі та суспільстві [10]. Саме фразеологічні вирази становлять найбільший інтерес щодо цього, адже вони безпосередньо відбивають позамовну дійсність і мають образно-символічну основу. Дослідження фразеології у лінгвокультурологічному аспекті дозволить виявити специфічні ознаки менталітету української нації, що зумовлені особливостями світосприйняття, системою моральних вимог, норм, цінностей і принципами виховання.

У фразеологічному значенні знайшли вираження як культурні архетипи, так і сутнісні моменти географічної, геополітичної, господарчої, соціальної, політичної, релігійної, культурної реальностей, які зробили вплив на його формування.

Процес розуміння й оцінювання фразеологізмів як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу. Національно специфічними є ті фразеологізми, які віддзеркалюють у своїй внутрішній формі характерні особливості культури і побуту, тваринного і рослинного світу, народні звичаї, символіку. Для фразеології кожної мови є характерними окремі образні компоненти та їх сполучення, навколо яких можуть утворюватись фразеотематичні групи.

Суттєвою ознакою українського менталітету називають козацькість [5], а її складовою частиною можна назвати волелюбність, яка набула розвитку завдяки постійному тлу української історії – природі України. Українці перевагу віддавали й особистій свободі. Підтвердження цього знаходимо у фразеологічних зразках, як наприклад, *з доброї (по добрій) волі* [СУМ] [11] – без примусу, добровільно; *вольному воля* [СУМ] – як хочете (хочеш); *по [своїй і т.ін.] волі* [СУМ] – а) як хто хоче (хотів), за своїм уподобанням; б) за власним

бажанням, без примусу; *своя воля* кому [СУМ] – хто-небудь має право робити так, як хоче.

Крім комплексного вираження національно-культурної специфіки, фразеологічні одиниці можуть відображати її розчленовано, тобто одиницями свого складу, які мають символічне смислове навантаження. Зокрема, у складі багатьох фразеологізмів зустрічаються назви рослин *верба* та *калина*, що є національними символами. Наприклад: *як виросте гарбуз на вербі; (що) на вербі груші (ростуть); золоті верби ростуть* [СУМ]; *вибуяв (вигнав) як верба* [СУМ]; *закохатися, як (мов, ніби і т.ін.) чорт у стару вербу* [СУМ]; *причепитися як чорт до сухої верби; вірить як чорт у суху вербу; в'ється як чорт коло сухої верби* [СУМ].

Ефективність роботи над збагаченням мовлення молодших школярів українською фразеологією залежить від багатьох умов: впливу сім'ї, школи, зовнішнього середовища, індивідуальних розумових, психологічних та вікових особливостей дитини тощо.

Активний мовний запас індивіда формується під впливом усіх цих факторів, тобто соціолінгвістичних передумов. Соціолінгвістика – мовознавча дисципліна, що досліджує загальні закономірності функціонування мови в суспільстві і вплив соціальних факторів на мову [9].

Соціальне мовне оточення рідко буває настільки досконалим, щоб забезпечити опанування молодшими школярами всієї різноманітності фразеологічних засобів і репродуктивного їх використання у практиці мовлення.

Важливу роль у збагаченні словника учня початкових класів відіграють оточення й умови, серед яких він живе. Ті чи інші фразеологічні елементи учень черпає з мови батьків, рідних, знайомих, читаючи навчальну і художню літературу, наслідуючи мову вчителів. Але найбільше збагачується словник кожного учня в процесі навчання в школі – на уроках української мови та інших дисциплін [6, 10].

Для оволодіння мовними знаннями необхідна добре продумана система навчально-тренувальних вправ, у процесі виконання яких формуватимуться і вдосконалюватимуться фразеологічні мовленнєві вміння і навички. Необхідність такої системи вправ була усвідомлена давно. Я.А. Коменський писав: „Навряд чи хоч один підручник з граматики учить складати мову, а вчить тільки її розбирати. Жоден підручник фразеології не вчить способу вміло складати й урізноманітнювати фрази, а дає тільки заплутану мішанину фраз” [4, 137].

Національна специфіка мовних одиниць певного етносу за останні роки стала об'єктом дослідження багатьох психоетнолінгвістів, адже, за образним твердженням Д. Овсянико-Куликівського, втрата „лінгвістичного зв'язку з вітчизною змінює національну приналежність людини” [8, 27].

Поняття „збагачення мовлення учнів” включає ряд значень: зокрема, вивчення теоретичних відомостей про фразеологічні одиниці, вироблення вмінь доцільно використовувати їх у мовленні, ознайомлення із етнокультурознавчими елементами змісту та походження фразеологізмів. Це планомірний і послідовний процес удосконалення і збільшення мовного запасу активної лексики молодших школярів, вироблення вміння висловлюватися змістовно і правильно, самостійно знаходити найбільш вдалу фразеологічну одиницю для висловлення думки, поповнення лексичного запасу учнів новими фразеологізмами, новими значеннями їх змісту, свіжими виражальними засобами живої мови, засвоєння основних норм стилістики, усунення та попередження помилок у вживанні фразеологізмів як в усному, так і в писемному мовленні [2].

Психологічні особливості учнів молодших класів зумовлюють комунікативну категоричність, рішучість у висловлюваннях, жаргонізацію мовлення. Школярі легко засвоюють розмовно-просторічні фразеологізми: показувати клас, ні за цапову душу, нуль без палички, пиши пропало, собак ганяти та ін. Одне з головних завдань учителя – не допустити у мовленні дітей вульгаризації їхнього фразеологічного словника. Наявність значної кількості фразеологічних помилок свідчить про невимогливе ставлення учнів початкових класів до свого мовлення. Але це не означає, що методику роботи над збагаченням мовлення учнів треба зводити лише до аналізу різних неправильностей. Л.А. Булаховський писав: „Якщо фіксувати увагу учнів тільки на ...лексичних, фразеологічних, синтаксичних „казусах” аж до анекдотичного характеру, то це може привести до того, що учні ...будуть позбавлені наукових основ і навичок” [2, 44].

Ефективність роботи над збагаченням мовлення учнів початкових класів фразеологізмами залежить, з одного боку, від розвитку пізнавальних процесів на уроках української мови, а з другого боку, потребує ще й організації спеціальних занять з удосконалення, корекції і шліфування процесів мислення, прийомів уяви і способів запам'ятовування.

Але на уроках рідної мови та читання в початковій школі потрібно вивчати афоризми, прислів'я і приказки як різновиди фразем. Із художніх творів діти засвоюють загадки і примовки, прикмети і повір'я, замовляння і

небилиці, що супроводжують національні традиції, свята, звичаї та обряди. Це могутній чинник української етнопедагогіки, яким не бажано нехтувати.

До системи тренувальних вправ із фразеології слід включати завдання, які б формували вміння учнів знаходити в тексті і доречно використовувати в мовленні фразеологізми, пояснювати їх значення, визначати синтаксичну роль, добирати іншомовні відповідники, розмежовуючи фраземи за значенням, будувати синтаксичні ряди, антонімічні пари тощо. Звичайно, це має бути система роботи, що починається з початкових класів і завершується випускними. Хоча, безумовно, це процес безперервний, адже стійкі вислови людина створює і використовує все життя.

Робота над фразеологією в початковій школі повинна враховувати нові підходи до оцінювання навчальних досягнень учнів, з одного боку, і виховні можливості стійких словосполучень, що є окрасою мови, – з другого.

Для оцінювання знань на початковому рівні засвоєння фразеологізмів доцільно пропонувати такі завдання:

1. Використання фразеологізмів, що співвідносяться з малюнком і відображають пряме значення сполучення слів (малюнок „Кіт плаче” – фразеологізм – „кіт наплакав”; малюнок „Сніг падає на голови дітей” – фразеологізм „як сніг на голову” тощо).

2. На основі поданого слова і малюнка створити фразеологізм і пояснити його значення.

3. Уточнення лексичного і граматичного значення стійких висловів (наприклад, добір синонімів, антонімів).

4. Складання із фразеологізмами діалогів.

Для творчого рівня мають бути дібрані завдання, в яких би учень продемонстрував ґрунтовні знання з фразеології, вміння використовувати їх у власному мовленні, у написанні творчих робіт, де яскраво виявлялося б особисте розуміння дитини. Це й добір фразем за тематикою, добір відповідників до фразем (із російської мови, з іноземних мов, синонімів), залучення міжпредметних зв'язків (особливо з літературою, народознавством), написання творів за фразеологізмами. Дітям особливо подобаються такі завдання.

Фразеологічні вислови можна використовувати під час вивчення творів за тематикою: «У світі казки чарівної», «У колі рідної сім'ї», «Цікавий світ навколо тебе», «А вже весна, а вже красна», «Осінь щедра, осінь золотая, «З чистого джерела народної мудрості», «Роде наш красний» та ін.

Використовуючи пропоновані вправи, вчителів необхідно продумати, в якому класі і який поданий тип вправ можна застосувати, яку кількість фразеологізмів на уроці слід розглянути, як співвіднести фразеологічний матеріал із темою, що вивчається, як забезпечити закріплення фразеологізмів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Подальшого вивчення потребують теоретико-методологічні основи формування національного менталітету молодших школярів на міжпредметній основі та в позашкільній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. – Х.: Вища школа, 1983. – 137 с.
 2. Бабич Н.Д. Фразеологізми у мовленні учнів // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 9. – С. 43 – 48.
 3. Буяшенко В.В., Капелюшний В.П. Ментальність і національний характер: спорідненість і відмінність // Наукові записки з історії України: Збірник статей. – Кіровоград, 1997. – Випуск 6. – С. 94 – 99.
 4. Коменський Я.А. Велика дидактика // Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – М., 1982. – Т. I. – 693 с.
 5. Кононенко В.І. Шляхами народних приповідок. – К., 1994.
 6. Лобчук О., Ігнатенко Е. Робота з фразеологізмами на уроках з української мови // Початкова школа. – 2006. – № 4. – С. 10 – 12.
 7. Назаренко О.В. До питання про вираження національного менталітету у фразеології // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали 4-ї міжнар. конф. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 93 – 94.
 8. Овсянико-Куликовський Л.Н. Психология национальности. – СПб.: Время, 1992. – С. 27.
 9. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – 111 с.
 10. Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 79 с.
 11. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
- 37.041:37.018.51

Н.В. Коваленко

Сумський державний

педагогічний університет

ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розкривається поняття „самоосвітня компетентність”, виокремлюються її компоненти та характерні особливості; виявляються чинники впливу на її формування в умовах функціонування школи в сільській місцевості; розглядаються навчальні проекти як технологія формування самоосвітньої компетентності учнів, що комплексно вбирає її особливості, особливості сільської школи, дозволяє цілісно наблизитися до процесу